

УДК 37.017.7:82(072)

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.346>

Жорова І. Я.,
orcid.org/0000-0003-4304-4962

Худенко О. М.,
orcid.org/0000-0001-7918-4671

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті розкрито теоретичні та методичні аспекти громадянського виховання учнів засобами літератури. Акцентовано на тому, що в умовах нестабільного розвитку суспільства, ескалації конфліктів як між державами, так між співгромадянами, актуалізується питання громадянського виховання учнів. Цей концепт автори розуміють як форму суспільного виховання, формування громадянина конкретної держави, здатного успішно діяти заради збереження демократії та миру.

Нині неформальна освіта, окрім зрозумілого для українського освітян контенту «соціальні і громадянські компетентності», послуговується терміном «компетентності для культури демократії», що, на думку авторів, є структурованим поняттям, імплементованим у європейському вимірі громадянської освіти.

Автори акцентують на тому, що художня література впливає на почуття і свідомість людини, вона є потужним засобом морального, естетичного і громадянського виховання. Через художні образи письменники надають можливість сформувати своє ставлення до подій, що описуються, зробити певні висновки, поміркувати над загальнолюдськими цінностями, над вчинками того чи іншого персонажа, побачити моделі громадянського активної/пасивної поведінки.

У статті проаналізовано європейський досвід громадянського виховання, зокрема Великобританії та Німеччини, Фінляндії. Автори беруть до уваги літературу цих країн та визначають аспекти, що можуть послужити підґрунтям для громадянського виховання здобувачів освіти, порівнюють їх з українськими реаліями громадянського виховання.

Авторами представлено основні вектори громадянського виховання у Німеччині, які визначаються змістовим наповненням літературних творів і заохочують до плюралізму думок, толерантності до поглядів і суджень інших, мотивують учнів до активної участі у громадянському житті, усвідомлення цінності свободи, поваги до людської гідності, права на самовираження, відповідальності за моральний вибір особистості. Твори є також підґрунтям для утвердження у підлітків таких демократичних цінностей, як право на життя, на справедливе ставлення, гідність, свободу від дискримінації, право на рівність, розуміння необхідності захисту своїх прав і прав інших людей.

Аналіз змістових концептів літератури для учнів у Великобританії свідчить, що пріоритетами громадянського виховання є національний патріотизм і виховання законослухняного громадянина. У Фінляндії базовими демократичними цінностями національного основного навчального плану є відкрита демократія, рівність, відповідальність за власний вибір.

Ключові слова: соціальні та громадянські компетентності, Рамка компетентностей для культури демократії, дескриптори, здобувачі освіти, громадянське виховання, активне громадянство, навчання через участь.

© Жорова І. Я.

© Худенко О. М.

Постановка проблеми. В умовах нестабільного розвитку суспільства, ескалації конфліктів як між державами, так між співгромадянами актуалізується питання виховання в учнів, майбутніх громадян, цінностей культурного різноманіття, демократії, поваги до людської гідності, громадянської свідомості та відповідальності, формування навичок мирного вирішення конфліктів, уміння критично мислити. Забезпечити це спроможна якісна громадянська освіта (навчання і виховання) через формування соціальних і громадянських компетентностей, що в результаті істотно трансформує світоглядні орієнтації людей діяти на основі демократичних цінностей та принципів.

Для країн Європи ці питання також є пріоритетними, їх теоретичним, методологічним, методичним обґрунтуванням займаються масштабно, перманентно такі відомі організації як ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи, численні неурядові громадські організації. Наприклад, Рада Європи як міжнародна організація одним із своїх завдань визначила підтримку держав-членів у розвитку відкритих, толерантних і культурно багатоманітних суспільств через освіту, масштабні проекти, що сприяють поширенню культури демократії.

Здобутком у формуванні культури демократії в нашій країні стало схвалення у 2018 році Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, яка реалізує такі підходи, як навчання через участь, наскрізний та поступальний [3]. У контексті нашого дослідження вагомим є наскрізний підхід, який спрямований на те, що громадянська освіта має бути «присутньою у всіх навчальних дисциплінах на всіх рівнях освіти від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти – формальній, неформальній та інформальній» [3]. Зважаючи на це, актуальним є впровадження елементів освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини під час викладання не лише суспільствознавчих дисциплін, але й природничо-математичних, гуманітарних, технологічних тощо. Це, у свою чергу, увиразнить реалізацію наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» у навчальних програмах, сприятиме формуванню громадянських і соціальних компетентностей. Досвід європейських країн, які вже декілька десятиліть впроваджують освіту для демократичного громадянства й освіту з прав людини (ОДГ/ОПЛ) у формальній, неформальній та інформальній освіті є актуальним для України.

Аналіз досліджень. Громадянська освіта і виховання у дусі прав людини багато років є постійним об'єктом уваги і пріоритетним напрямом діяльності Ради Європи і європейського суспільства, освітньої політики й сучасних освітніх реформ багатьох країн. Сучасний стан дослідження громадянської освіти в Україні характеризується актуалізацією вивчення досвіду країн, що входять до Ради Європи, та імплементували у свою освіту Рамку компетентностей для культури демократії (далі Рамка КДК). «Основою Рамки є модель компетентностей, яку мають засвоїти учні та студенти для ефективної участі в культурі демократії та мирного співіснування з іншими в культурно багатоманітних демократичних суспільствах. Рамка також містить дескриптори всіх компетентностей моделі» [14, с. 11].

Відзначимо, що у вітчизняній формальній освіті питання оцінювання ключових компетентностей, зокрема громадянських та соціальних зараз є пріоритетним. Адже, насправді ми оцінюємо лише предметні компетентності. У Рамці КДК до 20 компетентностей для культури демократії вже розроблено дескриптори, тобто твердження, описи, що вказують на конкретну поведінку, яку можна спостерігати в людини з певним рівнем компетентності. Ці дескриптори були апробовані та використовуються в освітньому процесі. Їх, на нашу думку, доцільно використовувати у формувальному оцінюванні здобувачів освіти.

В Україні громадянська освіта як навчальний предмет з'явилася 2000 року, того ж року було прийнято Концепцію громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності. Згодом розвиток громадянської освіти (навчання

і виховання) відбувався і завдяки масштабним проектам з громадянської освіти, які фінансувалися переважно закордонними донорами.

У Законі України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» відображено такі ключові компетентності як соціальна та громадянська. Відповідно, ці ж компетентності введено до навчальних програм із різних предметів для початкової, основної і старшої школи, для увиразнення та систематичності формування соціальної і громадянської компетентностей додано наскрізну лінію «Громадянська відповідальність». До інваріантної складової типового навчального плану закладів загальної середньої освіти введено інтегрований курс «Громадянська освіта». У неформальній освіті такий доробок ще об'ємніший, адже, окрім прийнятих на державному рівні документів та програм, можна брати участь у діяльності різних громадських організацій, міжнародних проектів, грантів тощо.

Як зазначено в звіті «Citizenship Education in Europe», здійсненому у 2012 році Eurydice Network, «Громадянська освіта є частиною національних навчальних програм у всіх країнах. Вона подається в школах за трьома основними підходами: як окремий предмет, як частина іншого предмета чи навчальної галузі або через міжпредметний вимір» [10, с. 13].

Мета статті – розкрити теоретичні та методичні аспекти громадянського виховання учнів основної і старшої школи в європейських країнах та Україні засобами літератури.

Виклад основного матеріалу. У ході наукового пошуку визначено актуальні європейські тенденції та успішні практики громадянського виховання засобами літератури, у процесі роботи з творами та іншими текстами, що можуть бути імplementовані в освітній простір країн для розбудови демократії. Зокрема, результати дослідження втілені в методичних рекомендаціях для вчителів щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» під час вивчення дисципліни «Зарубіжна література», ознайомитися з якими можна за таким покликанням <https://doccu.in.ua/metodychni-rekomendatsii-shchodo-zaprovadzhennia-naskriznoi-zmistovoi-linii-hromadianska-vidpovidalnist-zarubizhna-literatura/>.

Матеріали дослідження спробуємо подати за таким планом:

- кореляція понять «соціальні та громадянські компетентності» і «компетентності для культури демократії»;
- громадянське виховання учнів засобами літератури: європейський вимір;
- громадянське виховання учнів на уроках літератури: український контекст.

Кореляція понять «соціальні та громадянські компетентності» і «компетентності для культури демократії». Громадянські компетентності разом із соціальними включені до восьми основних компетентностей для навчання протягом усього життя Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року. Закон України «Про освіту», Концепція Нової української школи екстраполювали цим 8 ключових компетентностей, але не обмежилися лише ними, відповідно на цьому підґрунті розроблено Державні освітні стандарти. Згідно з Концепцією Нової української школи, соціальні і громадянські компетентності покликані формувати «всі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів» [2].

У Рамці КДК демократичну компетентність визначено як «здатність мобілізувати та застосувати відповідні психологічні ресурси (а саме цінності, ставлення, уміння, знання та/або розуміння), щоб належним чином ефективно реагувати на вимоги, виклики та можливості, які виникають у демократичних ситуаціях» [14, с. 32].

Порівняльний аналіз Концепції Нової української школи, Концепції розвитку громадянської освіти в Україні та пояснювальних записок до навчальних програм з української і зарубіжної літератур, предметом якого був концепт «соціальна і громадянська компетентності», дозволив зробити висновок щодо єдності розуміння

цього поняття та його структурних компонентів [8]. Громадянська й соціальні компетентності описують як здатності, уміння, розуміння, ставлення, знання, практичні навички, цінності, які необхідні для життя в суспільстві, участі в суспільно-політичних процесах тощо.

Громадянське виховання учнів засобами літератури: європейський вимір. Духовний світ людини визначається творами літератури, які вона прочитала. Тому сьогодні, в добу тотальної інформатизації, вкрай важливо прищеплювати і плекати бажання і потребу в читанні.

Художня література впливає на почуття і свідомість людини, вона є потужним засобом морального, естетичного, громадянського виховання. Через художні образи письменники надають можливість сформуванню свого ставлення до подій, що описуються, зробити певні висновки, поміркувати над загальнолюдськими цінностями.

Наприклад, в Німеччині «громадянську освіту інституціоналізовано як шкільний принцип в освітніх закладах Німеччини на кожному рівні освіти. На практиці, однак, більшість шкіл надають менш ніж дві години громадянської освіти щотижня» [10, с. 18]. Програми з літератури, що також різняться в межах певної землі, пропонують різноманіття сучасних творів для вивчення на уроках літератури. Так, німецькі учні читають твори своїх сучасників Корнелії Функе, Патріка Зюскінда та інших. З-поміж класиків аналізують та інтерпретують твори Йоганна Гете, Фрідріха Шиллера, Бертольда Брехта, Франца Кафки, Герхарта Гауптмана та інших. Побудова програми з літератури враховує тематичний принцип, наприклад можна знайти такі теми, що корелюють з громадянською освітою, як «Наука і відповідальність», «Право і справедливість» тощо. Учні пропонують творчі завдання, що спрямовані на розвиток критичного мислення, розвивають уміння рецепції, інтерпретації художніх текстів, водночас заохочуючи до плюралізму думок, толерантності до поглядів і суджень інших.

Важливим аспектом громадянського виховання учнів є мотивування учнів до активної участі у громадянському житті. Це здійснюється через залучення здобувачів освіти до різного роду проєктів, акцій, різного роду свят та подій, які влаштовують урядові та неурядові організації [12, с. 93]. Наприклад, краще зрозуміти цінність свободи, поваги до людської гідності, право на самовираження допомагають уроки літератури твори штурмерів (Фрідріха Шиллера, Йоганна Гете). *Ода «До радості» Фрідріха Шиллера* втілює просвітницьку ідею об'єднання людства, а твір *«Прометей» Йоганна Гете* дає підґрунтя для формування в учнів почуття власної гідності, неприйняття рабства, будь-яких проявів дискримінації, право кожного на гідне життя, на справедливе ставлення, свободу від рабства, на рівність тощо.

У контексті ідей освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини вивчення твору *Йоганна Гете «Фауст»* доцільно звернути увагу на такі аспекти, як моральний вибір особистості (на образах Фауста, Маргарити), соціальна дискримінація (Маргарита – Фауст), закон і відповідальність (вчинок Маргарити). На образах Фауста, Маргарити учні вчать аналізувати моральні дилеми, право на вибір у різних життєвих ситуаціях, яку відповідальність нести людина (як моральну, так і законну) щодо своїх вчинків.

Уроки літератури, присвячені творчості *Франца Кафки*, зокрема аналізові оповідання *«Перевтілення»*, спрямовані на утвердження таких демократичних цінностей, як право на життя, на справедливе ставлення, гідність, свободу від дискримінації, право на рівність, розуміння необхідності захисту своїх прав і прав інших людей. На образі Грегора Замзи як «автопортрета» письменника й уособлення «маленької людини» ХХ століття можна визначити, які права були порушені стосовно ставлення до головного героя членів його родини. Цей твір є також підґрунтям для формування у підлітків толерантного ставлення до почуттів, думок, переживань інших, на право кожного до вільного самовираження. Обговорити проблеми соціальної справедливості, усвідомити поняття «рівність»,

формування такої компетентності як визнання цінності культурного різноманіття допоможе твір «Фуга смерті» Пауля Целана – один із найвідоміших творів про Голокост.

Громадянська освіта і глобальне й локальне громадянство є обов'язковими предметами в Англії та Північній Ірландії, освіта для сталого розвитку та глобальне громадянство є варіативними предметами в Уельсі, а глобальне громадянство є міжпредметною темою в Шотландії. Часто ці дисципліни поєднують за допомогою міжпредметних зв'язків з іншими. Наприклад, вплив тоталітарної системи на людину, необхідність дотримання демократичних принципів і процедур можна проілюструвати твором Джорджа Орвелла «Animal farm». У творі в алегоричній формі показано яким чином відбувається перетворення нормальної мислячої людини на істоту, яка здатна виконувати вимоги, за умов тоталітарного режиму.

У школах Великобританії вибір творів для опрацювання на уроці літератури – це завдання вчителя, який, взявши до уваги рівень класу, його особливості пропонує художні тексти для опрацювання. Вагоме місце серед персоналій письменників займає В. Шекспір як класик літератури. Програму шкільної освіти у Великобританії регламентує Національний навчальний план (на кшталт українського Державного стандарту), який немає певних точних вказівок, а містить лише рекомендації щодо компетентностей (умінь і навичок учнів). Наприклад, у 12-13 років учні читають «Володаря мух» У. Голдінга, «Ферму тварин» Дж. Орвелла, один із романів Джейн Остін та п'єсу В. Шекспіра. Усі твори доволі великі, тож на їх осмислення, обговорення відводиться достатньо часу. Під час аналізу художніх текстів головним є не кількість прочитаних сторінок, а якість їх осмислення. Обговорення переростає в дискусії, дебати, міжпредметні проекти, письмові творчі роботи та ін.

На думку Б. Луї та Д. Луї (B. Louie, D. Louie), «критичне читання світової літератури дає можливість молоді ознайомитися зі світом і зв'язати свою власну ідентичність і досвід з іншими людьми» [13].

Британські педагоги розглядають громадянське виховання як ядро національного патріотизму і засіб виховання законослухняного громадянина [4]. Гарним міжпредметним матеріалом до теми «Активне громадянство» є твір Джонатана Свіфта «Мандри Лемюеля Гуллівера». Образ Гуллівера є втіленням концепції нової людини, тому цей текст допомагає формувати в учнів цінності і ставлення щодо важливості займати активну громадянську позицію, розуміння ролі й відповідальності кожного в суспільстві. Учитель може запропонувати проаналізувати державний устрій Ліліпутії, її законів та звичаїв. Текстовий матеріал твору та уроки громадянської освіти допомагають учням краще зрозуміти різні форми управління та їх вплив на громадян; усвідомити відповідальність і функції управління та відповідних обов'язків громадян; дізнаються більше про політичну систему в їхній країні.

Поважати одне одного незалежно від соціального статусу, віросповідання тощо, уникати конфліктних ситуацій допоможе навчити учнів твір Редьярда Кіплінга «Балада про Схід і Захід». У баладі йдеться не тільки про зіткнення двох чоловіків, двох ворогів, а про конфлікт двох світів – Сходу і Заходу. Це не лише сторони світу, а й утілення різних вірувань, позицій, світоглядів, народів.

Відомо, що «у Британії розглядають поняття «громадянське виховання» як процес засвоєння особистістю соціокультурного досвіду, який дає їй можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною і захищеною в суспільстві та брати безпосередню участь у діяльності інститутів громадянського суспільства» [4]. Тому важливим пріоритетом громадянського виховання у Британії та більшості європейських країн є виховання майбутніх громадян через участь. «Офіційні документи та рекомендації у сфері освіти встановлюють три основні типи заходів щодо участі учнів в управлінні школою:

- обрання представників класу та наступне призначення ради класу;
- обрання учнівської/студентської ради;

– представництво учнів в органах управління» [10, с. 39].

Автори К. Гарісон, Д. Форест, С. Кімел (K. Garrison, D. Forest, S. Kimmel) створили список англomовних творів, які розкривають різні принципи та положення Конвенції про права дитини, вони пропонують на уроках громадянської освіти брати ці тексти як ілюстративний матеріал, що допоможе краще зрозуміти практичні аспекти реалізації своїх прав учням [11].

Така участь уможливилює здобуття першого досвіду активного громадянства на рівні закладу освіти, оскільки школа сприймається як мікромодель суспільства.

Розглядаючи європейські тенденції громадянського виховання варто звернутися до досвіду Фінляндії, що має практику успішних реформ в освіті. Базовими демократичними цінностями національного основного навчального плану є відкрита демократія, рівність, відповідальність за власний вибір. Важливим акцентом навчання у фінській середній школі є отримання досвіду формування майбутнього на основі спільних рішень і взаємодії [5, с. 20].

Громадянське виховання засобами літератури базується на роботі з літературними творами та іншими текстами, що становлять сферу зацікавлень учнів. Пріоритетними освітніми завданнями є усвідомлене, конструктивне, безпечне та відповідальне сприйняття та створення інформації в різноманітних комунікаційних, зокрема й мультимедійному середовищі.

Під час початкових занять з рідної мови і літератури та інших позакласних культурних і медійних заходів формується власний образ комунікатора та здатність до творення позитивного середовища. Метою навчання є спонукання учнів бути самостійними і активними громадянами, які спроможні обґрунтувати свої погляди і впливати на своє життя та суспільство за допомогою різноманітних засобів комунікації [9].

Громадянське виховання учнів на уроках літератури: український контекст. Значний ресурс для формування соціальних та громадянських компетентностей здобувачів освіти мають такі навчальні предмети, як українська й зарубіжна літератури. Так, зокрема оновлені освітні програми для основної та школи містять наскрізну лінію «Громадянська відповідальність», мета якої полягає у «формуванні відповідального члена громади та суспільства, що розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, а також – виховання національно свідомої особистості, яка спирається у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку суспільства» [1].

Реалізація наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» здатна вдосконалити такі *уміння*:

- наводити приклади з художніх творів, де герої проявляють активну громадянську позицію;
- висловлювати ставлення до порушених проблем;
- твердо, але толерантно відстоювати свої погляди в дискусії;
- працювати в парі, групі, виконувати доручену роль;
- приймати спільне рішення.

Також вона спрямована на формування таких *ставлень* підрастаючого покоління, як:

- відчуття себе членом спільноти;
- усвідомлення важливості активної громадянської позиції;
- готовність брати на себе відповідальність [7].

Розглянемо деякі теми з курсу зарубіжної літератури, що є співзвучними до ключових понять громадянської освіти. Наприклад, про *рівність як цінність* доцільно говорити з дітьми під час вивчення таких творів, як «Вовк і ягня» І. Крилова, «Хатина дядька Тома» Г. Б. Стоу, «П'ятнадцятирічний капітан» Ж. Верна, «Балада про вересовий трунок» Р. Л. Стівенсона, «Прометей закутий» Есхіла, «Ляльковий дім» Г. Ібсена, «Убити пересмішника» Гарпер Лі. Проблема *поваги до людської гідності* порушено в таких творах: «Рукавичка» Й. Ф. Шиллера, «Хамелеон» А. П. Чехова, «Фах» А. Азімова, «Паломництво

Чайльд Гарольда» Дж. Г. Байрона, «Герой нашого часу» М. Ю. Лермонтова. На важливості мирного вирішення конфліктів акцентовано в творах: «Фарбований шакал», «Балада про Схід і Захід» Р. Кіплінга, міфах троянського циклу, «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра, «Коли відпочивають янголи» М. Аромштам. Героїв з активною громадянською позицією зображено в «Пригодах Тома Соєра» М. Твена, «Поліанні» Е. Портер, «Мандрах Лемюеля Гуллівера» Дж. Свіфта, «Прометеї закутому» Есхіла та багатьох інших творах [8].

Величезний потенціал для усвідомлення національної культурної ідентичності мають твори української усної народної творчості та авторські В. Рутківський «Джури козака Швайки», М. Стельмах «Гуси-лебеді». Тема самоідентичності, толерантного ставлення до інших відтворена у творах Г. Тютюнника «Дивак», В. Дрозда «Білий кіш Шептало».

На усвідомленні важливості активної громадянської позиції акцентовано у таких творах І. Франка «Захар Беркут», З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», філософській, громадянській ліриці Т. Шевченка, І. Котляревського «Енеїда», П. Куліша «Чорна рада». Про повагу до людської гідності йдеться в творах В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина», Л. Костенко «Крила», Л. Пономаренко «Гер переможений», М. Коцюбинського «Дорогою ціною», М. Вовчка «Інститутука». Обговорити механізми мирного вирішення конфліктів можна на основі сюжетів повістей М. Павленко «Русалонька із 7-В, або прокляття роду Кулаківських», Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути», Ю. Винничука «Місце для дракона», Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» [8].

Якщо ще 10 років тому в програмах з літератури суттєво переважали твори класичного мистецтва слова, то оновлені програми містять чимало творів, у яких діють однолітки юних читачів за сучасних реальних обставин. Учням 5–7 класів запропоновано твори, спрямовані на розвиток уяви. Такі тексти спонукають школярів фантазувати, виявляти емпатію до героїв. Учням 8–9 класів запропоновано художньо-виразні твори, які дають можливість поміркувати над сучасним життям, спонукають до соціальної активності, важливості громадянської позиції, екологічного мислення, відповідальності, толерантності, емпатії, поваги до іншого та здатності до творчого мислення.

Автори оновленої програми з української літератури для 5–9 класів орієнтувалися на смаки сучасних дітей. Зразками нової актуальної літератури для дітей та юнацтва перших десятиліть ХХІ століття збагачено списки книг для позакласного читання. Стосовно зарубіжної літератури, то у кожному класі виокремлено розділ «Сучасна література», в якому представлено твори різних жанрів, популярні в різних країнах і пов'язані з проблемами сучасної молоді, тенденціями розвитку сучасного літературного процесу і культури загалом. З-поміж творів, рекомендованих для текстуального вивчення, є як такі, що написані ще в 60–80-ті роки ХХ століття, так і після 2010 року.

Висновки. Отже, в Україні в контексті реформування освітньої системи громадянська освіта набуває все більшої актуальності. Сьогодні мова йде не тільки про окрему однойменну дисципліну, але й про інтеграцію ОДГ/ОПІ в інші навчальні предмети. Теми ОДГ/ОПІ, такі як: свобода, рівноправність, ідентичність, відповідальність корелюють з темами, що представлені в навчальних програмах з української і зарубіжної літератури для основної і старшої школи. До програм уведено наскрізну лінію «Громадянська відповідальність», яку, на нашу думку, раціонально реалізовувати через колективну діяльність – дослідницькі роботи, роботи в групі, проекти та ін., що формує в учнів готовність до співпраці, толерантність, сприяє усвідомленню рівних прав і можливостей у демократичному суспільстві.

Художні твори, що вивчаються в курсі літератури (української, зарубіжної, національних меншин) регламентує програма, але є твори, які вчитель та учні можуть обирати з декількох запропонованих варіантів. У школах Великобританії, Німеччини вчитель має більшу можливість для вибору.

Пріоритетним на сучасному етапі розвитку громадянської освіти в українському контексті є навчання через участь, акцентування на взірцях активної громадянської позиції, розвиток критичного мислення учнів, що у свою чергу, ефективніше та яскравіше

проявлятиметься через тексти художньої літератури відповідної тематики.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягатимуть у здійсненні порівняльного аналізу громадянського виховання країн Європи та України.

Список використаних джерел:

1. Зарубіжна література. 5–11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018-2019 навчальному році / укладач О. Ю. Котусенко. Харків: Ранок, 2018. 176 с.
2. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkolacompressed.pdf>.
3. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-vukrayini>
4. Кравченко Т. В. Громадянське виховання у працях українських та британських учених. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2018. VI (68), Issue: 164. Pp. 29–32.
5. Покка Арі. Вищий клас. Шкільне управління по-фінськи. Харків: Ранок, 2017. 159 с.
6. Салберг П. Фінські уроки 2.0. Пер. з англ. Харків: Ранок, 2017. 240 с.
7. Українська література. 5–11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018–2019 навчальному році / укладач О. Ю. Котусенко. Харків: Ранок, 2018. 160 с.
8. Худенко О. М. Реалізація наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» на уроках української і зарубіжної літератур в основній школі. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон, 2018. Випуск 40. С. 45–51.*
9. Basics of the Basic Education Curriculum 2014. URL: <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/sisallot/466340?valittu=428782>
10. Citizenship Education in Europe. URL: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>
11. Garrison K. L., Forest D. E., & Kimmel S. Curation in translation: Promoting global citizenship through literature. *School Libraries Worldwide*. 2014. № 20 (1). Pp. 70–96. DOI:10.14265.20.1.006
12. Lange Dirk. Citizenship Education in Germany. *Viola B. Georgi (Hg.): The making of citizens in Europe. New perspectives on citizenship education*. Bonn: Bpb (Schriftenreihe der Bundeszentrale für Politische Bildung, Bd. 666). 2008. S. 89–95.
13. Louie B. & Louie D. Global Education Through Translated Books. *Journal of Children's Literature*. 1999. № 25. Pp. 34–43.
14. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. URL: <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture>

References:

1. Kotusenko, O. Yu. (Ed.). (2018). Zarubizhna literatura. 5-11 klasy: navchalni prohramy, metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v 2018-2019 navchalnomu rotsi [World literature. 5–11 grades: curricula, guidelines for organizing the educational process in the 2018-2019 school year]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
2. Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku [Conception of realization of state policy in the sphere of reforming of general secondary education "New Ukrainian School" for the period till 2029]. (2016). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> [in Ukrainian].
3. Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (2018) [Conception of development of civic education in Ukraine (2018)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80?lang=ru> [in Ukrainian].
4. Kravchenko, T. (2018). Hromadianske vykhovannia u pratsiakh ukrainskykh ta brytanskykh uchenykh [Civic Education in Views of Ukrainian and British Scientists]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68), 164, 29–33 [in Ukrainian].
5. Pokka, A. (2017). Vyshchiy klas. Shkilne upravlinnia po-finsky [Top Class. Finnish School Leadership and Management]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
6. Salberg, P. (2017). Finski uroky 2.0 [Finnish lessons]. (Trans.). Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].

7. Kotusenko, O. Yu. (2018). *Ukrainska literatura. 5–11 klasy: navchalni prohramy, metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v 2018-2019 navchalnomu rotsi* [Ukrainian literature. 5–11 grades: curricula, guidelines for organizing the educational process in the 2018-2019 school year]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
8. Khudenko, O. M. (2018). *Realizatsiia naskriznoi linii «Hromadianska vidpovidalnist» na urokakh ukrainskoi i zarubizhnoi literatur v osnovnii shkoli* [Implementation "Civil Responsibility" Throughline at the Ukrainian and Foreign Literatures Lessons in the Secondary School]. *Pedahohichniy almanakh*, 40, 45-51 [in Ukrainian].
9. *Basics of the Basic Education Curriculum*. (2014). Retrieved from <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/sisallot/466340?valittu=428782> [in English].
10. *Citizenship Education in Europe*. Retrieved from <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice> [in English].
11. Garrison, K. L., Forest, D. E., & Kimmel, S. (2014). *Curation in translation: Promoting global citizenship through literature*. *School Libraries Worldwide*, 20(1), 70–96. doi: 10.14265.20.1.006 [in English].
12. Lange, D. (2008). *Citizenship Education in Germany*. In: Viola B. Georgi (Hg.): *The making of citizens in Europe. New perspectives on citizenship education*, 89–95 [in English].
13. Louie, B., & Louie, D. (1999). *Global Education through Translated Books*. *Journal of Children's Literature*, 25, 34–43 [in English].
14. *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture> [in English].

Zhorova I. Ya.,

orcid.org/0000-0003-4304-4962

Khudenko O. M.

orcid.org/0000-0001-7918-4671

CIVIC EDUCATION OF STUDENTS THROUGH LITERATURE: THE EUROPEAN EXPERIENCE

The article reveals the theoretical and methodical aspects of civic education of students by means of literature. Emphasis is placed on the fact that in the conditions of unstable development of society, escalation of conflicts both between states and between fellow citizens, the issue of civic education of students is actualized. The authors understand this concept as a form of social education, the formation of a citizen of a specific state, capable of successfully acting for the saving the democracy and peace.

Currently, informal education, in addition to the content of "social and civic competences" that is understandable for Ukrainian educators, uses such a concept as "competencies for the culture of democracy", which, according to the authors, is a structured concept implemented in the European dimension of civic education.

The authors emphasize that fiction affects human feelings and consciousness; it is a powerful means of moral, aesthetic and civic education. Through artistic images, writers provide an opportunity to form their attitude to the events described, to draw certain conclusions, to reflect on universal human values, on the actions of this or that character, to see models of civic active/passive behaviour.

The article analyses the European experience of civic education, in particular Great Britain, Germany, and Finland. The authors take into account the literature of these countries and identify aspects that can serve as a basis for civic education of students, compare them with the Ukrainian realities of civic education.

The authors present the main vectors of civic education in Germany, which are determined by the content of literary works and encourage pluralism of opinions, tolerance of the views and judgments of others, motivate students to actively participate in civic life, awareness of the value of freedom, respect for human dignity, the right to self-expression and responsibility for the moral choice of an individual. The works are also the basis for establishing in teenagers such democratic values as the right to life, to fair treatment, dignity, freedom from discrimination, the right to equality, understanding the need to protect one's rights and the rights of other people.

The analysis of content concepts of literature for students in Great Britain shows that the priorities of civic education are national patriotism and the education of a law-abiding citizen. In Finland, the basic democratic values of the national core curriculum are open democracy, equality and responsibility for one's own choice.

Key words: social and civic competences, Framework of competences for a culture of democracy, descriptors, learners, civic education, active citizenship, learning through participation.

Дата надходження статті: 14.12.2021 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Данилюк С. С.

УДК 37.035:39(=161.2):17.023.32

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.341>

Стинська В. В.*,

orcid.org/0000-0003-0555-3205

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ ЯК ЦІННІСНА ДОМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто етнокультурний потенціал українських родинних традицій як ціннісну домінанту національного виховання учнівської молоді.

Установлено, що українській етнокультурі притаманна унікальна історико-культурна практика, в основі якої лежать виховні звичаї і традиції, що зберігали авторитет родини, материнства і дитинства. Значний виховний потенціал української родинної етнопедагогіки визначається виключним значенням, яке відіграє родина і родинне виховання в житті людини. Саме тому вирішення низки актуальних освітніх проблем має безпосередній зв'язок з використанням української родинної педагогіки, яка закладає основи етнокультури у дітей.

Мета статті – проаналізувати етнокультурний потенціал українських родинних традицій як ціннісну домінанту національного виховання учнівської молоді.

У статті досліджено, що реалізація родинних традицій здійснюється через систему обрядів, ритуалів, звичаїв, народний етикет, усну народну творчість, символи тощо.

Показано роль і місце родинних традицій в соціумі та їх вплив на виховання дітей. Досліджуючи традиційну культуру нашого народу переконаємося, що родина є самотутнім національно-культурним середовищем для всебічного розвитку дитини.

Зроблено висновок, що аналіз виховних родинних традицій українців та шляхів їх реалізації свідчать про величезний потенціал соціально-педагогічного досвіду українського народу щодо соціалізації та підготовки молоді до сімейного життя, доцільність і ефективність його використання у практиці національного виховання сучасної молоді. Відповідно – потреба дослідження витоків походження народних родинних традицій виховання дітей та формування шлюбно-сімейних стосунків сприятиме відродженню традиційного статусу української родини, дотриманню духовно-моральної свідомості молоді в підходах до укладання шлюбу, прагненню до створення повноцінних і відповідальних сімейних взаємостосунків.

Ключові слова: етнокультурний потенціал, етнопедагогіка, народні традиції, родинні традиції, національне виховання, обрядовість, розвиток особистості, учнівська молодь.

Постановка проблеми. У сучасному поступі світової цивілізації, яка вступає в нову епоху соціально-наукового прогресу, коли феномени інформатизації, технологізації та глобалізації стають реальністю сучасності, актуалізуються проблеми забезпечення органічного зв'язку з національною культурою України. Українській етнокультурі притаманна унікальна історико-культурна практика, в основі якої лежать виховні звичаї

*© Стинська В. В.